

Rijksoverheid

provincie
groningen

Ruimtelijk Arrangement Rijk – Groningen

070126

1. Inleiding

1.1 Samenwerken aan ruimtelijke ordening: schaarse ruimte eerlijk verdelen.

Ruimte is een schaars en waardevol goed. De grote opgaven waar Nederland voor staat hebben grote ruimtelijke consequenties, denk aan: de bouw van 100.000 woningen per jaar, de transitie van fossiele naar duurzame energie, herstel en verbetering van natuur en waterkwaliteit, zorgen voor bereikbaarheid en mobiliteit, borgen van onze gezondheid, rekening houden met water en bodem en anticiperen op de effecten van klimaatverandering. Daarbij willen we een aantrekkelijke leefomgeving behouden. Deze opgaven vragen integrale, samenhangende afwegingen die moeten leiden tot robuuste ruimtelijke keuzes.

Als we zorgvuldige keuzes maken, slim combineren en een integrale aanpak hanteren, is het mogelijk om een balans te vinden tussen het beschermen van een veilige en gezonde leefomgeving en het optimaal benutten van de ruimte om ontwikkeling mogelijk te maken. Daarom herneemt het Rijk tezamen met de provincies en andere medeoverheden de regie op de ruimtelijke inrichting van Nederland. Dit vraagt om een goede samenwerking tussen de overheden en maatschappelijke partners.

Om hier invulling aan te geven werkt het Rijk aan de Nota Ruimte als zelfbindende omgevingsvisie. De Ontwerp-Nota Ruimte is op 6 oktober 2025 ter inzage gelegd. De concept Omgevingsvisie van de provincie Groningen is eveneens begin oktober ter inzage gelegd.

1.2 Ruimtelijk arrangement: samen werken aan wederkerige bestuurlijke afspraken

In juli 2022 is het Rijk het programma NOVEX gestart om samen met provincies en de NOVEX-gebieden de nationale opgaven uit het startpakket NOVEX te verbinden met decentrale opgaven. Het doel van het programma is om te onderzoeken hoe de verschillende opgaven met elkaar en met de ruimtelijke kwaliteit kunnen worden versterkt, welke richtinggevende keuzes daarvoor nodig zijn en hoe de uitvoering vorm krijgt. Het programma bestaat uit het realiseren van uitvoeringsagenda's in 16 NOVEX-gebieden, waaronder voor Groningen de Regio Groningen-Assen, de Lelylijn en het NOVEX-gebied Groningen, en het maken van twaalf ruimtelijke arrangementen tussen Rijk en provincies. De ruimtelijk arrangementen zijn bedoeld om samenhang aan te brengen tussen de ruimtelijke opgaven en keuzes waar Rijk en provincies gezamenlijk voor staan en hebben daarmee een integrerend karakter binnen de ruimtelijke ordening.

De notitie 'Productbeeld en Proces Ruimtelijk Arrangement, vastgesteld in het BO VRO van 12 december 2024 en in het IPO-bestuur op 16 januari 2025, geeft een beschrijving van de aard van het ruimtelijk arrangement, het proces van totstandkoming en het cyclisch proces van monitoring en aanpassing.

Een ruimtelijk arrangement heeft, zoals het productbeeld aangeeft, een agenderend karakter. In het DG-overleg op 15 mei 2025 heeft de provincie Groningen aangegeven dat het gewenste wederkerige en provincie specifieke karakter vraagt om een verdieping alvorens van een arrangement sprake kan zijn. Tijdens dit overleg is afgesproken om voor de RO-afspraken met Groningen uit te gaan van een 'samenwerkingsagenda' die snel leidt tot concrete invulling van het arrangement. In het verlengde hiervan hebben

Rijk en provincie op het Bestuurlijk Overleg Leefomgeving afgesproken om in het najaar van 2025 een ruimtelijk arrangement vast te stellen.

Het Rijk en de provincie Groningen maken in het ruimtelijk arrangement wederkerige bestuurlijke afspraken om tot uitvoering van ruimtelijke opgaven in de provincie te komen en om nationaal en provinciaal beleid af te stemmen. Zo wordt er gebouwd aan een gezamenlijke agenda voor ruimtelijke ordening. Basis voor dit ruimtelijk arrangement zijn met name het ruimtelijk voorstel van de provincie Groningen van december 2023, de nationale programma's, de nationale Omgevingsvisie en de Ontwerp-Omgevingsvisie van de provincie. Voor het RA Groningen is uitgegaan van de bestaande nationale beleidskaders, die ook het kader hebben gevormd voor de andere 11 ruimtelijke arrangementen die in juni 2025 zijn afgesloten. Voor de verdere uitwerking van dit ruimtelijk arrangement zal, net als in alle provincies, de Nota Ruimte het uitgangspunt zijn.

1.3 Nij Begun

De langjarige samenwerking tussen het Rijk en Groningen en Noord-Drenthe in het kader van Nij Begun is gestoeld op het inlossen van de ereschuld voor de geleden aardbevingsschade. De agenda's van Nij Begun (herstel, economisch, sociaal) vormen een 'plus' op regulier beleid; de samenwerkingsagenda op ruimtelijk gebied heeft een zelfstandige plaats naast Nij Begun. Daarmee is Groningen een uitzonderlijke provincie. Met het ruimtelijk arrangement willen Rijk en provincie de samenhang tussen de verschillende opgaven tot uitdrukking brengen en een stap zetten richting het maken van gezamenlijke keuzes op basis van een integrale weging van de opgaven en belangen. Met Nij Begun wordt ingezet op de brede welvaart van de Groningers en Noord-Drenten en geïnvesteerd in de leefbaarheid. Tevens zijn er onderwerpen waar Rijk en provincie zich extra voor inspannen, zoals bijvoorbeeld energiearmoede, toekomstbestendige stedelijke economie en ruimtelijke kwaliteit. Voor energie-armoede is vanuit Nij Begun de Isolatieaanpak ontwikkeld (maatregel 28 en 29). In het kader van de toekomstbestendige stedelijke economie wordt er gewerkt aan het Masterplan Regiocentra.

1.4 Ruimtelijk voorstel 'Dit is Groningen, waardevol Groningen'

Het Ruimtelijk Voorstel 'Dit is Groningen, Waardevol Groningen' geeft antwoord op het verzoek van het Rijk om een ruimtelijke puzzel te maken op basis van het startpakket (22 nationale programma's en 4 beleidsbrieven) dat GS in december 2022 heeft ontvangen. In Groningen wordt bij ruimtelijke opgaven geredeneerd vanuit de bestaande waarden, landschap, cultuurhistorie, economische waarden, sociale waarden. De ruimtelijke ontwikkelingen op bijvoorbeeld het gebied van economie, energie en woningbouw zijn van groot maatschappelijk belang en moeten worden gerealiseerd in een context waarin ruimtelijke kwaliteit een belangrijke randvoorwaarde of uitgangspunt is voor ruimtelijke ontwikkelingen. Dit is ook de basis voor het ruimtelijk voorstel en de ontwerp-omgevingsvisie.

In de Ontwerp-Nota Ruimte worden landschap en erfgoed als nationaal belang benoemd. Middag-Humsterland en het Groninger Wierdenlandschap zijn als waardevolle cultuurlandschappen in de Ontwerp-Nota Ruimte opgenomen. De provincie Groningen heeft een uniek landschap waarin meer dan 2500 jaar bewoningsgeschiedenis zichtbaar

is, met tientallen Romaanse kerken, met wierden, historische kerken, polders en dijken. De cultuurhistorische en landschappelijke waarden zijn van nationale betekenis en vereisen een prominente plaats in de ruimtelijke afwegingen.

1.5 Masterplan Regiocentra

In 2024 hebben Rijk, provincie en gemeenten een Regio Deal afgesloten met betrekking tot zogenaamde regiocentra in Groningen. In de Economische Agenda Nij Begun is het Masterplan Regiocentra opgenomen. De regionale kernen in Groningen met een centrumfunctie (de zogenaamde regiocentra) hebben een cruciale rol op het gebied van wonen, werken en leven in Groningen. Circa 350.000 inwoners zijn afhankelijk van de voorzieningen in deze regiocentra op het gebied van onderwijs, werk, zorg, wonen en cultuur.

Het Masterplan Regiocentra versterkt de dragende functie van elf regiocentra in Groningen door een samenhangende investeringsagenda in de komende 10-15 jaar, met de Regio Deal Regiocentra Groningen wordt hier een eerste impuls aan gegeven. Het gaat om Appingedam en Delfzijl (gemeente Eemsdelta), Bedum en Uithuizen (gemeente Het Hogeland), Hogeveen-Sappemeer (gemeente Midden-Groningen), Winschoten (gemeente Oldambt), Veendam (gemeente Veendam), Nieuwe Pekela (gemeente Pekela), Stadskanaal-Musselkanaal (gemeente Stadskanaal), Ter Apel (gemeente Westerwolde) en Leek-Tolbert (gemeente Westerkwartier).

Het verbeteren van de leefbaarheid en gezondheid voor de inwoners; het inrichten van een groene, klimaatadaptieve en biodiverse leefomgeving en het versterken van de lokale en regionale economie zijn de doelen in deze Regio Deal. Daarnaast willen de gemeenten van elkaar leren hoe deze doelen het beste bereikt kunnen worden. De komende vier jaar wordt onder andere gewerkt aan het revitaliseren van winkelgebied, verbinden van groene zones in de kernen en het verbeteren van de bereikbaarheid.

2. De afspraken

Het Rijk en de provincie Groningen maken onderstaande afspraken over de thema's wonen, energie, economie, water, landbouw en natuur, defensie, ruimtelijke kwaliteit, erfgoed en cultuurlandschap, en data-uitwisseling.

2.1 Wonen

1. Het Rijk en de provincie Groningen geven gezamenlijk invulling aan de huidige en toekomstige woningbouwopgave en -ambities richting 2050, welke samengaan met andere ruimtelijke belangen die in de provincie spelen, zoals Nij Begun en het Masterplan Regiocentra. En hetgeen in relatie zal staan tot de processen van de NOVEX-gebieden, hun Uitvoeringsagenda's en de keuzes die worden gemaakt in de Nota Ruimte, zoals de ruimtelijke strategie voor onderscheidende regionale ontwikkeling als ook de provinciale omgevingsvisie.

2. Het Rijk en de provincie Groningen richten zich in Groningen op het realiseren van de (bestaande) woondealafspraken en in het bijzonder op de kwaliteit en het toekomstbestendig maken van bestaande woningen, wijken en kernen. Herstructurering is in Groningen de hefboom voor nieuwbouw. Het verkleinen van energiearmoede en versterken van de leefbaarheid krijgt speciale aandacht.

3. Het Rijk en de provincie Groningen geven in 2026 gezamenlijk invulling aan een andere aanpak voor de realisatie van de woningbouwopgave. In dit proces werken de partijen de mogelijkheden uit voor het structureel versterken van ambtelijke capaciteit in de regio en de financiële dekking van nieuwbouw- en herstructureringsprojecten. Het Rijk en de provincie Groningen gaan in 2026 met elkaar in gesprek over de financiële regelingen en werken toe naar besluitvorming.

4. Het Rijk en de provincie Groningen werken ook voor de prioritaire gebieden in Groningen een gebiedsgerichte benadering uit, hetgeen in het verlengde ligt van afspraak 1. Daarbij is eveneens aandacht voor de financiering van woningbouw in gebieden met kleinere kernen.

Toelichting

De Woningbouwopgave in Nederland is groot, op de korte termijn is de ambitie de realisatie van 100.000 woningen per jaar. Een ambitie die door alle betrokken partijen op de Woontop van 11 december 2024 is bekrachtigd en waartoe het Rijk in de voorbijgegangene jaren diverse afspraken heeft gemaakt met provincies, gemeenten, corporaties, marktpartijen en investeerders, waaronder de Woondeals en de Woontopafspraken.

Ook richting 2050 blijft de woningbouwopgave groot. De woningbouwopgave na 2030 vraagt hierbij om een nationale integrale visie gericht op zowel de verwachte kwantitatieve als kwalitatieve woonbehoefte. Hierbij dienen nadrukkelijk ook factoren zoals de identiteit van de regio's, economische en demografische ontwikkelingen in de verschillende regio's in ons land te worden meegewogen, evenals de keuze die worden gemaakt in de Nota Ruimte. Een visie die samen met provincies een provinciale doorvertaling zal krijgen.

Het is van belang daarbij aandacht te houden voor randvoorwaarden, zoals de financiering van onrendabele toppen, structurele financiering extra ambtenaren, infrastructuur voor energie en bereikbaarheid en stikstofruimte en te werken aan passende oplossingen.

Een grote opgave ligt in de bestaande woningvoorraad. Het gaat hierbij zowel om de kwaliteit van de woningen, de wijken als ook transformatie van gebouwen en hun omgeving. De provincie telt veel verouderde en energie onzuinige woningen. Met vaak energiearmoede als gevolg. Groningen heeft (met de provincies Fryslân en Drenthe) in het NOVEX-traject aandacht gevraagd voor de specifieke woningbouwsituatie in Noord Nederland. Aan Rijkskant wordt herkend en erkend dat de problematiek in Noord Nederland op onderdelen afwijkt van die van andere delen van Nederland en dat de situatie in Noord Nederland daardoor specifieke aandacht rechtvaardigt. Het ligt voor de hand om daarvoor primair de verschillende woningbouwtrajecten te gebruiken, zoals de woondeals, die de komende tijd zullen worden aangevuld en het programma STOER.

In de provincie Groningen ligt een belangrijke opgave in het versterken van de regionale kernen, ook wel regiocentra genoemd. Deze elf geselecteerde kernen zijn cruciaal voor voorzieningen zoals werk, onderwijs en zorg voor zo'n 350.000 inwoners. Met de Regio Deal Regiocentra Groningen wordt samen met gemeenten en het Rijk gewerkt aan een langjarig programma gericht op economische vitaliteit, leefbaarheid en ruimtelijke kwaliteit. Tegelijk is er een sterke woningbouwopgave. De bestaande woningvoorraad sluit niet meer goed aan op de veranderende woonvraag door vergrijzing en kleinere huishoudens. Daarom wordt ingezet op herstructurering, verdichting en nieuwbouw, met oog voor kwaliteit en klimaatadaptatie. Ook kleine kernen en het buitengebied krijgen, mits passend en zorgvuldig uitgevoerd, ruimte voor kwalitatieve groei. Woningbouw moet bijdragen aan ruimtelijke kwaliteit, bereikbaarheid en het behoud van voorzieningen. Daarnaast is energiearmoede een speerpunt. Tot 2030 zijn er afspraken gemaakt om 28.500 woningen te bouwen in Groningen, verdeeld over Eemsdelta, Oost-Groningen en de regio Groningen-Assen.

In overleg met VRO/woningbouw zal worden verkend op welke manier het beste recht gedaan kan worden aan de specifieke situatie in Groningen, kijkend naar eventuele extra woningbouw, benutting van bestaande bouw en herstructurering en transformatie. Daarbij zal in overweging worden genomen dat via diverse andere trajecten zoals Nij Begun, de NOVEX-gebieden en het Nationaal Programma Vitale Regio's en de Regio Deals ook aandacht is voor woningbouw, ruimtelijke kwaliteit en leefbaarheid in wijken en dorpen. Bij de uitwerking van deze opgave wordt een verbinding gemaakt met de VISTA-strategie zoals opgenomen in de Ontwerp-Nota Ruimte.

2.2 Energie

1. De provincie Groningen speelt nog steeds een belangrijke rol in de energievoorziening van Nederland en wil deze ook blijven spelen. De provincie Groningen realiseert het RES-bod van 5,7 TWh. Op basis van de onderzoeksresultaten uit PAWOZ - Eemshaven heeft het kabinet in 2025 besloten om 4GW aan te lande met de projectprocedure Doordewind. Tevens is besloten om de mogelijkheden voor toekomstige aanlandingen bovenop Doordewind te onderzoeken door het uitwerken van een tunnelvariant. Besluitvorming over de tunnel is eind 2026 voorzien als onderdeel van de besluitvorming rondom programma VAWOZ. Ook biedt de provincie 200 ha ruimte voor energietransitie als geheel op het nieuwe bedrijventerrein in de Oostpolder.
2. De energietransitie is nu al duidelijk zichtbaar in het open Groninger landschap. Dat de opschaling van de energie-infrastructuur hierop nog meer effecten zal hebben is onvermijdelijk. Provincie en Rijk spreken af dat deze effecten zo beperkt als mogelijk zullen blijven en streven naar een goede ruimtelijke en landschappelijke inpassing. Waar mogelijk worden elektriciteitskabels ondergronds aangelegd. Waar dat – voor 380 en 220 kV – niet kan, spannen Rijk en provincie zich in om afspraken te maken over ruimtelijke kwaliteit en landschappelijke inpassing, bijvoorbeeld door het ondergronds brengen van bestaande 110 kV verbindingen elders.
3. Het Rijk is bij ruimtelijke opgaven goed opdrachtgever en betreft de Groningse ruimtelijke kwaliteit, het landschappelijk en cultureel erfgoed in een vroeg stadium bij de planvorming, uitwerking en inpassing van energie-infrastructuur.

4. Het Rijk en de provincie Groningen erkennen de noodzaak van regie op de ondergrond en gaan met elkaar in gesprek over inrichting van en toezicht op ruimtelijke reserveringen voor het energiesysteem (zoals vestigingsplaatsen voor grootschalige elektriciteitsopwekking en buisleidingenstroken). Rijk en provincie gaan met elkaar in gesprek over de nationale ruimtelijke opgave voor de diepe ondergrond en de daarbij behorende bovengrondse infrastructuur.

5. Op de XXL-bedrijventerreinen wil de provincie Groningen ruimte bieden voor grootschalige batterijopslag. Rijk en provincie blijven in gesprek over de regulering (wetgeving) rondom batterijopslag en daarbij zal ook oog zijn voor een redelijke nationale verdeling.

6. De provincie Groningen werkt mee aan de opslag van waterstof in zoutcavernes onder de voorwaarde dat SodM adviseert dat dit veilig kan (programma Duurzaam Gebruik Diepe Ondergrond (DGDO)). Het Rijk en de provincie Groningen vervolgen het gesprek over de ruimtevraag (zowel boven- als ondergronds) voor energie en economie in de toekomst (zoals door het rijk onder andere omschreven in de Nota Ruimte en de nationale programma's PEH II, Programma VAWOZ en PAWOZ). Daarbij zoeken zij de samenhang met, en verkennen zij de mogelijke kansen en risico's voor het ruimtelijk toekomstbeeld voor de provincie en meer specifiek het industriële cluster Noord-Nederland. Rijk en provincie spannen zich in voor de beschikbaarheid van voldoende energie (ook waterstof) voor de bedrijvigheid op de XXL-bedrijventerreinen.

Toelichting

Het nieuwe energiesysteem zal meer ruimte vragen dan het oude fossiele energiesysteem. Ruimtelijke ontwikkelingen kunnen niet zonder transportcapaciteit. De impact op het stroomnet moet daarom vroegtijdig worden meegewogen bij het maken van ruimtelijke plannen. Andersom is bij het programmeren van het energiesysteem belangrijk de samenhang te zoeken met het ruimtelijk toekomstbeeld. Het vinden van ruimte moet niet langer het sluitstuk zijn van planologische processen. Daarvoor dienen provinciale energievisies ook ruimtelijk vertaald worden. Via de Interbestuurlijke Samenwerkingsafspraken (ISA) worden daar in 2025 verdere afspraken over gemaakt tussen provincies, gemeenten, Rijk en netbeheerders.

Veel provincies vragen om afspraken over aftakkingen van het nationale waterstofnetwerk in de ruimtelijke arrangementen. Dit is geen puur ruimtelijk vraagstuk, omdat het de rentabiliteit van investeringen in infrastructuur betreft. Het ministerie van KGG, IPO, Netbeheer Nederland en Gasunie hebben onderzocht in welke gebieden geconcentreerde waterstofvraag kan ontstaan. Momenteel voert Netbeheer Nederland, in samenwerking met Gasunie, vervolgonderzoek uit waarin een aantal regio's met een geconcentreerde waterstofvraag nader worden bekeken. Dit onderzoek is bedoeld om een beter inzicht te krijgen in de optimale infrastructuurconfiguraties en de benodigde financiële investeringen voor de aansluiting van bedrijven. De resultaten zullen worden gedeeld met relevante stakeholders, zoals provincies en netwerkgebruikers. Provincies kunnen nader onderzoeken wat de exacte waterstofvraag van cluster 6-bedrijven kan zijn en deze inzichten in de provinciale energievisies opnemen.

2.3 Economie

1. Het Rijk en de provincie Groningen blijven met elkaar in gesprek en stemmen af over het realiseren van voldoende ruimte (fysiek en milieu) voor economie en energie en meer specifiek voor het industriële cluster Noord-Nederland (Eemshaven, Delfzijl en Emmen). Voor Noord-Nederland speelt de aanwezigheid van cluster 6 bedrijven (Drenthe, Groningen en Friesland) daarnaast een belangrijke rol. We gaan verstandig om met bestaande ruimte en hebben hierbij oog voor ruimtelijke kwaliteit. Daarbij hoort het ook het beschermen van wat nu aan ruimte aanwezig is. Goed gebruik maken van de bestaande ruimte betekent dat provincie en Rijk ook kijken naar de herstructureringsopgave van bestaande bedrijventerreinen. Mede in het kader van de Economische Agenda van Nij Begun wordt samen met de provincies Groningen en Drenthe gewerkt aan de Herstructureringsmaatschappij Drenthe en Groningen HMDG. Behoud, kwaliteitsverbetering en uitbreiding van bestaande ruimte voor economie is het doel. Het Rijksprogramma Ruimtelijke economische visie (REV) en de provinciale omgevingsvisie zijn daar de kaders. De provincie Groningen ontwikkelt een 600ha groot bedrijventerrein in de Oostpolder, met risicodragend kapitaal van de provincie, én start met de betreffende gemeenten de ontwikkeling van een XXL-bedrijventerrein nabij de kruising van A7 met de N33.
2. Het Rijk en de provincie Groningen geven gezamenlijk een vervolg aan de handelingsperspectieven uit het onderzoek 'Nationale prognose ruimtebehoefte industrieclusters'. Het betekent onder anderen dat niet-zeehavengebonden logistiek en woningbouw bij voorkeur op grotere afstand van industriegebieden wordt geplaatst en dat de schaarse voorraad watergebonden bedrijfskavels extra aandacht krijgt om behouden te worden voor werkgelegenheid.
3. Het Rijk en de provincie Groningen spannen zich in om op de daarvoor geschikte XXL-bedrijventerreinen meer fysieke ruimte te creëren voor functies met een hoge milieucategorie, dit mede op basis van het ontwerpend onderzoek dat in Q1 2026 wordt afgerond. Het Rijk onderzoekt hiervoor of regelgeving met betrekking tot minimale milieucategorieën kan worden opgesteld (o.a. contouren), zodat provincie en gemeenten meer instrumenten hebben om te sturen op de invulling van bedrijvigheid in de industrieclusters.
4. Het Rijk en de provincie Groningen spannen zich in om locaties te (laten) herstructureren en/of te transformeren. Bij transformatie proberen zij voor huidige bedrijven of bedrijventerreinen die weinig ontwikkelingsruimte hebben, en waar tegelijkertijd een goede woningbouwlocatie kan worden gerealiseerd, te zoeken naar de mogelijkheden om bedrijven te begeleiden naar een betere bedrijfslocatie in de nabijheid. Voor herstructureren zet zij een herstructureringsmaatschappij (HMDG) op tezamen met Drenthe, die verouderde bedrijventerreinen gaat herstructureren en zodoende daarmee ruimte en vitaliteit creëert op deze terreinen. Waar relevant werkt het Rijk en provincie daarbij samen.
5. De provincie Groningen ziet kansen voor waterstof om de industrie te helpen verduurzamen en onderzoekt binnen de toekomstige energiemix wat de waterstofvraag kan zijn, waarbij ook specifiek aandacht is voor cluster 6 bedrijven. Het Rijk zet zich in voor de ontwikkeling van de waterstofmarkt, onder meer door de aanleg van de waterstofbackbone het subsidiëren van waterstofproductie. De provincie Groningen kan hiervan profiteren doordat industriële locaties kunnen worden aangesloten op de backbone en waterstof kunnen afnemen, wat de concurrentiepositie van Groningse bedrijven kan versterken.

6. Het Rijk en de provincie Groningen werken aan de verdere ontwikkelingen van de verschillende campussen om onderwijs, innovatie en werkgelegenheid te stimuleren en op elkaar af te stemmen. Binnen de provincie Groningen wordt dat vormgegeven vanuit de doelen van het Masterplan Campussen, uitgevoerd door de Campus Coalitie Groningen. Dit geheel wordt onderdeel van de governance van de Economische Agenda voor Nij Begun.
7. De Nedersaksenlijn is geen doel op zich, maar een middel om de bereikbaarheid, de ruimtelijk economische ontwikkeling en de brede welvaart in een brede regio te verbeteren. Op 6 oktober 2025 hebben Rijk en regio daarom de startbeslissing voor de MIRT-verkenning Nedersaksenlijn genomen, het startsein voor de werkzaamheden in deze verkenning. Daarnaast werken Rijk en regio aan een 'Verkenning gebiedsontwikkeling Nedersaksenlijn'. Besluitvorming daarover is gepland in het BO MIRT. Daarbij ziet de provincie Groningen een belangrijke relatie met het XXL - bedrijventerrein Oost-Groningen, de Makeport Stadskanaal en de woningbouwopgave in Oost-Groningen. Deze worden in deze Verkenning betrokken.

Toelichting

Verdienvermogen in een constant veranderende economie: de Nederlandse economie is divers en continu in ontwikkeling. In deze tijd van transities, digitalisering en energietransitie, en geopolitieke veranderingen is het belangrijk dat de economie wendbaar en dynamisch is. Ruimte is een schaars goed: de druk op de ruimte vanuit verschillende sectoren is groot. Ook voor economie geldt in ieder geval dat met de huidige economische groei en bevolkingsgroei de ruimtevraag voor de economie blijft groeien. Daarbij komt de transitie naar een duurzame en circulaire economie die ruimte vergen.

Slimme ruimtelijke ordening voor een wendbare en dynamische economie: ruimtelijk zien we verschillen in wat de economie ruimtelijk vraagt op verschillende plekken in Nederland. Van grote zeehavens tot kantorenlocaties in de stad. De economie is lastig te voorspellen en vraagt ruimte om mee te ademen met de dynamiek. Slimme ruimtelijk ordening creëert de juiste randvoorwaarden voor economische dynamiek. Want hoe we het ruimtelijk inrichten is medebepalend is voor het soort economie ontwikkeling dat kan ontstaan.

Bij de grote gebiedsontwikkelingen (Eemshaven, Delfzijl, Westpoort, Zuidbroek) is er een aanzienlijke interferentie tussen de wateropgaven, energie, economie, landbouw, natuur, landschappelijke ontwikkeling etc. Hier zijn diverse ministeries bij betrokken, gezamenlijke visievorming en de implementatie vragen om een goede coördinatie tussen Rijk, provincie en de NOVEX-gebieden RGA en Groningen.

2.4 Water

ZOETWATER

Rijk en provincie Groningen spreken af:

- Om te werken vanuit het samenhangende watersysteem in Noord-Nederland. Provincies Groningen, Fryslân en Drenthe en het Rijk werken met gemeenten, waterschappen, Rijkswaterstaat en verschillende maatschappelijke organisaties

samen in het Deltaprogramma Zoetwater om weerbaarder te worden tegen zoetwatertekort. Waarbij het Rijk gebiedskenmerken meeneemt, de specifieke opgave van de provincie Groningen en Noord-Nederland herkent.

- Dat de provincie (met de andere twee Noordelijke provincies) een voorstel kan doen voor een onderzoek over de nadere uitwerking van het vraagstuk van vraag en aanbod van zoetwater vanuit het watersysteem Noord-Nederland. Een dergelijk onderzoek kan worden besproken in het Deltaprogramma Zoet Water.
- De provincie Groningen levert de regionale ruimtelijke vertaling van de zoetwateropgave op de daarvoor bestemde bestaande tafels, inclusief het Bestuurlijk Platform Zoet Water. Op die tafel gaan Rijk en regio met elkaar in gesprek over deze opgave.
- Dat daar waar bovengenoemde ruimtelijke ambities extra zoet water vragen rekening wordt gehouden met de beperkte zoetwaterbeschikbaarheid en waar nodig een integrale weging wordt gemaakt op de daarvoor relevante tafels. Daarbij wordt ingezet op het duurzaam in balans brengen van watervraag en -aanbod.

DRINKWATER

Rijk en provincie Groningen spreken af:

- Het Rijk werkt, in samenwerking met de betrokken decentrale overheden en instanties, aan de uitvoering van het Actieprogramma Beschikbaarheid Drinkwaterbronnen 2023-2030.
- Het Rijk vraagt Provincie Groningen om drinkwaterbeschikbaarheid mee te nemen als randvoorwaarde bij nieuwe ontwikkelingen van de woningbouw.
- Het Rijk vraagt provincies en gemeentes om drinkwaterbedrijven vroegtijdig te betrekken bij de planvorming voor grootschalige woningbouw, zodat de drinkwatervoorziening afgestemd kan worden op een toenemende vraag en/of (drink)waterbesparing onderdeel kan zijn bij de bouw van woningen in regio's waar een drinkwatertekort dreigt. Daarmee wordt gevraagd om rekening te houden met toekomstige ruimtelijke reserveringen voor drinkwaterwingebieden en aanvullende infrastructuur. Zo wordt tijdig een koppeling gemaakt tussen de nieuwe woningbouw en de drinkwatervraag die daaruit voortkomt. In gesprekken hierover is het van belang om aan te sluiten bij de daarvoor bestemde tafels, zoals de zoetwatertafel van het Deltaprogramma Zoetwater, waar zowel Rijk, decentrale overheden en drinkwaterbedrijven vertegenwoordigd zijn.
-

VEENWEIDE

Rijk en Provincie Groningen spreken af:

- Het Rijk werkt binnen het Nationaal Programma Veenweide en het programma Ruimte voor Landbouw en Natuur (RLN) aan de veenweide-opgave in Nederland.
- Om de veenweideopgave ruimtelijk in te passen maakt de provincie Groningen keuzes met voldoende oog voor ruimtelijke beperkingen (onder andere zoetwater). De eerste opgaven vanuit het Klimaatakkoord dienen in 2030 in te zijn gevuld.

- Waar het gewenst is, kan voor wat het maken van de keuzes betreft de samenwerking met het Rijk worden geïntensiveerd, daarbij rekening houdend met ieders taken, verantwoordelijkheden en afhankelijkheden
- LVVN, IenW en VRO intensiveren de samenwerking met de provincie Groningen over het veenweidegebied. De vernattingsopgave in de veenweidegebieden van Groningen is groot en daarom vraagt het Rijk de provincie invulling te geven aan deze opgave.
- Zoals beschreven in de Kamerbrief WBS in november 2022 en herbevestigd in de Kamerbrief van oktober 2024 is het vigerend beleid vanuit het Rijk om bodemdaling en uitstoot van broeikasgassen te minimaliseren door het realiseren van grondwaterstanden van 20-40 cm onder maaiveld. Ruimtelijk kan er worden gedifferentieerd, zowel in peilen als in type maatregelen, zolang er invulling wordt gegeven aan het klimaatakkoord. De maatregelen zijn niet beperkt tot slootpeilverhoging, maar zal in de meeste gevallen noodzakelijk zijn om voldoende invulling te geven aan de klimaatdoelen. Daarbij dient rekening gehouden te worden met gebiedspecifieke beperkingen vanuit water en bodem: verhoging van peilen en grondwaterstanden heeft invloed op bergingscapaciteit, wat vraagt om maatwerk en gebiedspecifieke afwegingen.

Toelichting t.a.v. zoetwaterbeschikbaarheid

Zoetwater is niet meer vanzelfsprekend overal altijd beschikbaar. Wetenschappelijke inzichten en scenario's laten zien dat de zoetwaterbeschikbaarheidsopgave groeit. De mogelijke consequenties van een tijdelijk watertekort voor de landbouw, natuur, industrie, planning van extra woningbouw etc. zijn groot. In aanvulling op de inzet op optimalisatie van het watersysteem zullen alle watergebruikers en alle gebieden zich ook ruimtelijk moeten aanpassen aan de veranderende omstandigheden.

Rijk en provincies werken met gemeenten, waterschappen, Rijkswaterstaat en verschillende maatschappelijke organisaties samen in het Deltaprogramma Zoetwater om weerbaarder te worden tegen zoetwatertekort. De voorkeursvolgorde voor regionaal waterbeheer uit de Nationale Omgevingsvisie is daarbij richtinggevend. Uitgangspunt is dat de vraag naar water wordt afgestemd op de beschikbaarheid zowel in de toedeling van watervragende functies aan gebieden als door in te zetten op een zuinige omgang met water (conform NOVI).

In droge periodes geldt de verdringingsreeks waarbij wordt geprioriteerd op functie. Daarnaast wordt gekeken naar buffering in het hoofdwatersysteem. De Rijksoverheid gaat ervan uit dat deze maatregelen niet afdoende zullen zijn om extreem droge periodes te overbruggen. Om die reden vraagt het Rijk aan alle provincies om maximaal in te zetten op het lokaal besparen en het bergen en vasthouden van water.

Groningen, Fryslân en Drenthe benadrukken de samenhang van het watersysteem in Noord-Nederland en willen vanuit dit watersysteem samen met het rijk het vraagstuk over vraag en aanbod van zoetwater verder uitwerken. Idee is om te onderzoeken – bijvoorbeeld in de vorm van scenario's – wat de consequenties kunnen zijn van een verminderde aanvoer van water uit het IJsselmeergebied (voor de landbouw, de industrie, natuur, water- en bodemkwaliteit etc.). Daarbij kan gekeken worden naar mogelijkheden om meer water vast te houden, infiltreren, opslaan van water, aanpassen

van landgebruik etc. Het Rijk erkent de samenhang van het watersysteem in Noord-Nederland en moedigt het uitwerken van het vraagstuk over vraag en aanbod van zoet water aan.

Concrete maatregelen en onderzoeken om zoetwaterbeschikbaarheid te vergroten worden via de zoetwaterregio's besproken in het Bestuurlijk Platform Zoetwater. Bij het uitwerken van deze afspraak wordt uitgegaan van de bestaande samenwerkingsverbanden en overlegtafels, zoals het Deltaprogramma. In het Deltaplan Zoetwater staan concrete maatregelen en onderzoeken met betrekking tot de beschikbaarheid van zoetwater in Nederland. Het Rijk en de zoetwaterregio's stellen samen het Deltaplan vast.

In de herijkte Deltabeslissingen in 2026 worden besluiten genomen over de zoetwaterverdeling. De deltabeslissing wordt geborgd in het Nationaal Water Programma 2028. Naar verwachting leidt de herijking niet tot grote verandering in de regionale verdeling. In het Deltaprogramma IJsselmeergebied worden, in het kader van traject om te komen tot herijking van de voorkeursstrategie IJsselmeergebied, diverse maatregelen onderzocht.

Toelichting t.a.v. drinkwater

Deze afspraak ligt in het verlengde van de motie Van der Plas over "36200-XII-33 waarin het kabinet wordt verzocht om in de bestuurlijke akkoorden en startpakketten voor provincies afspraken op te nemen om de drinkwatervoorziening voor woningbouw zeker te stellen. Op deze manier kan rekening worden gehouden met toekomstige ruimtelijke reserveringen voor drinkwaterwingebieden en aanvullende infrastructuur. Zo wordt tijdig een koppeling gemaakt tussen de nieuwe woningbouw en de drinkwater vraag die daaruit voortkomt.

Toelichting t.a.v. veenweide

Het Rijk werkt onder meer via het Nationaal Programma Veenweide en het programma Ruimte voor Landbouw en Natuur (RLN) aan de veenweide-opgave in Nederland. Om invulling te geven aan de vernattingsopgave in de veen(weide)gebieden vraagt het Rijk aan de provincie Groningen hierop te sturen in de ruimtelijke opgaven. Zoals opgenomen in de Ontwerp-Nota Ruimte is het beleidsuitgangspunt dat de grondwaterstanden worden verhoogd naar 20-40 cm onder maaiveld. Het Rijk is zich er hierbij van bewust dat de provincie Groningen via het Gebiedsproces Toekomst Landelijk gebied een zorgvuldig proces met de betrokken agrariërs en natuurbeheerders heeft doorlopen, waarbij ook is gesproken over de toekomstmogelijkheden in de Groningse veengebieden, zoals het Duurswold. De provincie hecht eraan dat dit succesvolle project wordt voortgezet en de waardering krijgt - ook van het Rijk - die het verdient. De komende tijd zullen het landelijke beleid voor landbouw en natuur en het provinciale beleid nauw op elkaar moeten worden afgestemd om na te gaan welke maatregelen in de praktijk kunnen worden opgepakt.

2.5 Defensie

De krijgsmacht heeft meer ruimte nodig voor het opleiden en trainen van militairen. Ook moet er plek komen om medewerkers en materieel onder te brengen. Defensie heeft hiervoor in Nederland onderzoek gedaan naar de meest geschikte locaties voor 57

ruimtebehoeften. Het Ontwerp Nationaal Programma Ruimte voor Defensie (NPRD) met daarin de voorkeurslocaties, is eind mei door het kabinet vastgesteld. Hierna volgde een inspraakronde. Het kabinet heeft op 19 december 2025 het definitieve Nationaal Programma Ruimte voor Defensie vastgesteld. Het NPRD zal landen in de Nota Ruimte. In de besluitvorming wordt een afweging met andere ruimtelijke opgaven (zoals landbouw en natuur, energie, woningbouw) gemaakt.

Voor de provincie Groningen betreft het de volgende NPRD-behoeften:

- Amfibisch oefenen op oefenterrein Marnewaard;
- Dynamisch schieten en meer schieten op schietbaan Marnewaard;
- Helikopterlandingsplaatsen op oefenterrein Marnewaard.

De voorkeurslocatie voor munitieopslag voor Snel Inzetbare Capaciteit is Kollumerwaard. De locatie ligt in Provincie Fryslân, maar deze activiteit heeft ook impact op Groningen (zoneringen, vervoersbewegingen).

De geopolitieke ontwikkelingen en de afspraken binnen de NAVO vragen om een verdere uitbreiding van de krijgsmacht. Afhankelijk van de behoeftes van Defensie om die uitbreiding mogelijk te maken, kan een aanvullende ruimtevraag ontstaan. Om te kunnen anticiperen op de mogelijke toekomstige behoeftes en opgaven vanuit Defensie werkt de provincie Groningen aan een agenda defensie en weerbaarheid.

Defensie maakt gebruik van de Eemshaven voor onder andere taken in het kader van Host Nation Support. Gezien de huidige veiligheidssituatie is het denkbaar dat de Eemshaven in de toekomst daarvoor intensiever zal worden gebruikt. Defensie volgt daarom de ontwikkelingen in die zeehaven en haakt aan op gesprekken over ontwikkelingsmogelijkheden.

Afspraken:

1. Het Rijk en de provincie Groningen werken de inpassing van de gekozen voorkeurslocaties in een gezamenlijk proces uit, waarbij koppelkansen met andere ruimtelijke opgaven aanleiding kunnen zijn om de realisatie van de behoeften onderdeel te maken van een gezamenlijk gebiedsproces. Hierbij wordt, indien relevant, gebruik gemaakt van reeds lopende interbestuurlijke gebiedsprocessen (NOVEX- gebieden, verstedelijkingsstrategieën etc.).
2. Het Rijk en de provincie Groningen blijven in gesprek over de mogelijke behoeftes en uitbreidingen van de krijgsmacht. De provincie Groningen werkt hiervoor een Groninger agenda defensie en weerbaarheid uit.

2.6 Landbouw en natuur

Groningen heeft in het Ruimtelijk Voorstel "Dit is Groningen, waardevol Groningen" aangegeven dat er een nationaal perspectief op de landbouw nodig is en dat het noodzakelijk is dat er langlopende afspraken gemaakt kunnen worden over (agrarisch) natuurbeheer. De provincie vraagt het Rijk ook om de watervraagstukken (vooral de beschikbaarheid ervan) gezamenlijk op te pakken, mede ten behoeve van de landbouw en vernatting van veenweiden.

In verband met de vervolgbrief RLN en de ontwerp-Nota Ruimte wordt de kern van de inzet op ruimtelijke keuzes voor landbouw en natuur de komende periode bepaald. Het Rijk herkent de oproep om wederzijdse steun in het maken van lastige keuzes en het belang van begrip en ruimte voor het daarvoor benodigde proces. Met de recente ontwikkelingen op stikstof en het werk van de Ministeriële Commissie Economie en Natuurherstel is op dit dossier nu het een en ander in beweging. De ruimtelijke inzet met RLN zal in de komende maanden verder vorm krijgen.

In de Kamerbrief Ruimte voor Landbouw en Natuur (RLN; 36600-XIV-66) staat aangegeven dat de minister van LNV met de provincies afspraken wil maken over de uitvoering van de ruimtelijke keuzes voor landbouw en natuur en hiervoor samen optrekt met de minister van VRO die het proces rond NOVEX en Nota Ruimte coördineert. In het BO Landelijk Gebied van 28 maart 2025 zijn afspraken gemaakt over de betrokkenheid van provincies bij de uitwerking van RLN en de ruimtelijke keuzes. LNV wil het bestaande contact tussen Rijk en medeoverheden over ruimtelijke keuzes voor landbouw en natuur versterken. In de komende periode start het ministerie op ambtelijk niveau als Rijk en koepels een verkenning naar hoe ruimtelijke sturing vanuit verschillende overheden, rekening houdend met ieders taken, verantwoordelijkheden en de afhankelijkheden daarin, vorm kan worden gegeven.

De uitwerking en besluitvorming over eventuele interbestuurlijke afspraken in verband met ruimtelijke keuzes voor landbouw en natuur in het landelijk gebied loopt in beginsel via de BO Landelijk Gebied lijn. Deze keuzes en afspraken worden vervolgens betrokken bij het NOVEX-proces met de cyclus van ruimtelijke arrangementen. Het NOVEX-proces wordt ingezet om de keuzes voor het landelijk gebied in samenhang met andere ruimtelijke opgaven te bekijken en te wegen.

Rijk en provincie werken de volgende agendapunten verder uit tot afspraken:

- Voor zover de uitkomsten van overleg tussen de provincie(s) en het ministerie van LNV over het nieuwe landbouw- en natuurbeleid ruimtelijke consequenties heeft, worden deze keuzes voor het landelijk gebied betrokken bij het NOVEX-proces. Het NOVEX-proces wordt ingezet om de keuzes voor het landelijk gebied in samenhang met andere ruimtelijke opgaven te bekijken en te wegen.

2.7 Ruimtelijke kwaliteit, erfgoed en cultuurlandschap

1. Rijk en provincie zijn bij ruimtelijke opgaven goed opdrachtgever en betrekken erfgoed en waardevolle (cultuur)landschappen in een vroeg stadium bij de planvorming, uitvoerings-, inrichtings- en beheervraagstukken van ruimtelijke ontwikkelingen. Hiervoor worden passende instrumenten ingezet zoals het in ontwikkeling zijnde programma Ruimtelijke Kwaliteit en Landschap (Mooi Groningen), de kwaliteitsgids Groningen, gebiedsbiografieën en ontwerpend onderzoek. We kiezen daarbij vanaf de start voor een ontwikkelingsgerichte en erfgoed-inclusieve benadering van de ruimtelijke opgaven, die inzet op de realisatie van transities met oog voor de bestaande kwaliteiten van gebieden en met de juiste schaal en vormgeving.

2. Het Rijk en de provincie Groningen werken daarvoor samen aan heldere en wederkerige procesafspraken over een effectieve (kwaliteitsverhogende) doorwerking van erfgoedbeleid bij ruimtelijke en andere gerelateerde opgaven. De kernkwaliteiten

zullen voor een selectie van waardevolle landschappen worden uitgewerkt. Het Rijk zal deze kernkwaliteiten laten doorwerken in rijksprogramma's en projecten, met als doel het duurzame kwaliteitsperspectief van deze waardevolle landschappen, zoals Middag Humsterland en het Wierdenlandschap, te vergroten en de koppelkansen te benutten.

Voor de selectie waardevolle landschappen:

- bepalen het Rijk en de provincie Groningen samen de kernkwaliteiten en begrenzing van de (nieuw aan te wijzen) waardevolle cultuurlandschappen, zowel van nationaal als provinciaal belang Zoals genoemd in de concept-Nota Ruimte van het Rijk, en in het ontwerp Omgevingsvisie Groningen en programma Mooi Groningen van de provincie;
- Het Rijk en de provincie Groningen borgen deze in de provinciale omgevingsvisies, programma's en omgevingsverordening en
- laten dit doorwerken in de gemeentelijke omgevingsplannen.

3. Het Rijk houdt wat betreft de staat van het erfgoed (inclusief cultuurlandschap) vinger aan de pols met behulp van de erfgoedmonitor, de monitor landschap, de PBL planmonitor NOVI en de Monitor NOVI. De provincie Groningen doet dit met de provinciale erfgoedmonitor en landschapsmonitor via www.destaatvangroningen.nl.

4. Het Rijk en de provincie Groningen onderzoeken samen hoe gemeenten ondersteund kunnen worden bij de verankering van cultuurlandschappelijke waarden in omgevingsplannen en -visies. OCW zet hiervoor instrumenten in zoals Erfgoed en Overheid en heeft daarnaast handreikingen, good practices en voorbeeldregels ter beschikking. Provincie Groningen zet hiertoe vanuit het beleidsprogramma Ruimtelijke kwaliteit en Landschap (Mooi Groningen) en het Uitvoeringsprogramma Erfgoed, Ruimtelijke Kwaliteit en Landschap en onder andere in op instrumenten als het Steunpunt Ruimtelijke Kwaliteit en een flexpool ruimtelijk ontwerp voor gemeenten.

2.8 Data-uitwisseling

Het Rijk en de provincie Groningen zorgen voor een goede data-uitwisseling, zodat deze kan worden gebruikt voor onder andere monitoring en digital twinning. Daar waar sectoraal aanvullende afspraken worden gemaakt, zijn deze leidend.

Toelichting

Tegenwoordig werken nationale en internationale organisaties voornamelijk digitaal. Dit heeft impact op de manier waarop informatie wordt opgeslagen. De fysieke leefomgeving wordt tegenwoordig ook digitaal vormgegeven. Het opbouwen van een sterke informatiepositie op basis van feitelijke gegevens (data) is daarbij cruciaal. Daarbij komt het voor dat de manier van dataopslag, de mogelijkheden om data wel of niet te delen, of de beschikbaarheid van gegevens, leiden tot vertragingen en miscommunicatie tussen verschillende overheden.

Eén van de overkoepelende doelen van programma NOVEX is het verbeteren van de samenwerking tussen Rijk en regio op de ruimtelijke ordening. Goede, passende en snelle data-uitwisseling en een betrouwbare en gedeelde informatiebasis tussen betrokken partijen zijn daarvoor essentieel. Betere uitwisseling van data draagt ook bij

aan gelijkmatige werkwijzen en duidelijkere afspraken. Hierdoor vinden we antwoorden op vragen zoals: meten we in millimeters of in meters? Hoe slaan we de fysieke leefwereld digitaal op? Hoe creëren we een digital twin? Afspraken over data dragen ook bij aan de mogelijkheden om de afspraken in het Ruimtelijk Arrangement te monitoren. Daarnaast draagt de uitwisseling van data bij aan een ruimere beschikbaarheid van data voor onderzoek waarover we afspraken maken in dit Arrangement.

Uitwerking

De eerste actie is om zoveel mogelijk kennis op te doen bij Rijk en regio over hoe wij in de huidige situatie omgaan met dataopslag, data delen en het vormen van 'digital twins'. Bij de uitwerking hiervan sluiten we aan bij de samenwerking van de provincies in het IPO-programma Digitalisering en de interbestuurlijke meerjarenvisie 'Zicht op Nederland'. Op die manier maken we maximaal gebruik van wat elders al ontwikkeld wordt en borgen we dat de acties onder dit programma voldoen aan provinciale, nationale en Europese afspraken en standaarden.

Onderdeel van de uitwerking is verbetering van de uitwisseling van data. Voor het Rijk is het belangrijk om kennis op te doen over haar specifieke (on) mogelijkheden in het delen van data, monitoring en voor het creëren van een digital twins. Daarnaast is het bij het creëren van digital twins belangrijk om de bestaande data goed op orde te hebben, te voldoen aan de 'Open standaarden van Forum Standaardisatie'.

3. Overige aspecten

3.1 Monitoring & Voortgang

De voortgang van het ruimtelijk arrangement zal na vaststelling worden geagendeerd voor:

- Periodiek overleg Rijk- en provincie op directieurenniveau (DO)
- DG-overleg in het voorjaar van 2026
- Bestuurlijk Overleg Leefomgeving 2026

3.2 Looptijd afspraken

De afspraken in het ruimtelijk arrangement gelden in ieder geval tot het Bestuurlijk Overleg Leefomgeving van juni 2026. Op dit bestuurlijk overleg kunnen de afspraken indien gewenst worden herijkt en/of aangevuld.

4. Ondertekening door Rijk en provincie Groningen

.....

**De Minister van Volkshuisvesting en
Ruimtelijke Ordening,**

**namens deze,
De Staatssecretaris van Binnenlandse Zaken
en Koninkrijksrelaties (voor Herstel Groningen)**

.....

**Gedeputeerde Ruimtelijke Ordening
van de provincie Groningen**